

УДК 378.091.32:001.891.3]:[82:177.9]](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.4(321).18-20

Галина Швецова-Водка,
докторка історичних наук, професорка кафедри
документальних комунікацій і бібліотечної справи
Рівненського державного гуманітарного університету,
e-mail: shvetsova1943@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9842-6581>

Плагіат сьогодні

Розглянуто вияви плагіату в університетській освіті, переважно зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", з погляду боротьби за академічну доброчесність. Метод, що використовується: понятійний аналіз, визначення найпоширенішого виду плагіату. Результатом статті є характеристика проблеми використання плагіату в студентських і наукових роботах, пропозиції щодо посилення й удосконалення методів боротьби за академічну доброчесність. Галузь застосування — вища освіта. Висновки: слід розробити чіткі вимоги до автоматизованих систем, що виявляють ознаки плагіату; підвищити відповідальність осіб, які оцінюють твори загалом; унеможливити замовчування фактів плагіату в наукових працях.

Ключові слова: плагіат; університетська освіта; академічна доброчесність; плагіат у наукових працях; самоплагіат

Постановка проблеми. Проблема плагіату в книговидавничій справі, журналістиці, освіті та науці останнім часом дедалі частіше порушується на сторінках спеціальних видань.

За визначенням, наведеним у Вікіпедії, "плагіат (від лат. *plagiarius* — викрадач) — привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора" (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Плагіат>). Стаття в інтернет-енциклопедії лаконічна, дуже виразна, з елементами наукового підходу та прикладами з українських джерел, але, на жаль, без вказівки автора, що загалом характерно для зазначеного ресурсу. Подано доволі виразний термін-синонім плагіату: літературні крадіжки.

Вважаємо запропоновану до розгляду проблему надзвичайно актуальною, насамперед у контексті університетської освіти та академічної доброчесності.

Мета статті — розглянути вияви плагіату в університетській освіті, переважно зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", з погляду боротьби за академічну доброчесність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне тлумачення плагіату зазвичай пов'язує факт його наявності з конкретним твором. Найбільш доказовим фактом плагіату є текстовий збіг аналізованого твору з опублікованим раніше.

Водночас є ще й інший підхід: плагіатом вважають крадіжку ідеї, задуму певного винаходу або документального (літературного, образотворчого, музичного чи іншого) твору.

У цьому разі є небезпека необгрунтованого звинувачення, оскільки, як кажуть, певні ідеї "носяться в повітрі", одночасно з'являються в різних дослідників. Відомо чимало фактів, коли точна дата та ім'я винахідника залишалися дискусійними.

У художній літературі також є цікава історія, що стосується так званих бродячих сюжетів. Хто і в кого запозичив ідею, головних героїв, сюжетні лінії — невідомо. Найчастіше джерелом таких сюжетів вважають Біблію, однак є й інші твори, відомі як за однаковими, так і за іншими назвами. Наприклад, трагікомедія "Дон Жуан, або Кам'яний гість" має понад 160 драматичних, поетичних і музичних версій.

Боротьба з плагіатом сьогодні стала нагальною проблемою для студентства та науковців. Привласнення є однією з граней академічної недоброчесності, виявом непорядності у використанні чужих ідей, слів, теорій, ілюстрацій чи графічних матеріалів, думок чи фактів без згадки першоджерела. Найпоширеніші випадки плагіату — це використання чужого твору без посилання на автора.

Ніхто не скаже, що плагіат — це добре, проте як його уникнути, коли наявні електронні тексти, а отже безглуздо працювати з ними "вручну", тобто конспектувати, робити виписки, позначати головні думки, що зазвичай роблять під час роботи з літературою. Студенти обирають шлях найменшого спротиву, через що маємо курсові та дипломні роботи начебто з якісним і ґрунтовним вмістом, але без ознак індивідуального осмислення. Ситуацію погіршує ще й той факт, що в електронних публікаціях на

сайтах, призначених для студентів, не зазначають імен авторів, а часто й назв уміщених творів. Отже, робити посилання нема на кого й навіть на що, крім електронної адреси знайденого матеріалу, що вважається недостатнім для бібліографічного опису конкретного документа.

Викладачі вимагають від студентів осмислення матеріалу у власних висновках, однак автоматизовану систему перевірки на антиплагіат такий підхід не влаштовує, у неї свої, цілком формальні критерії (збіг слів, речень, абзаців у аналізованій праці з іншими, опублікованими раніше, з урахуванням кількості слів). Наприклад, у первинному звіті про наявність плагіату як запозичення були зараховані:

1) фактичні дані з оформлення будь-якої праці в університеті: назва університету, підзаголовкові дані, оформлення титульної сторінки, змісту та розділів;

2) бібліографічні описи праць, зазначених у списку використаних джерел і підрядкових примітках;

3) тексти з визначеннями (дефініціями) понять і термінів, загальновідомими знаннями та фактами, витяги з офіційних документів (законів, стандартів).

Отже, первинна перевірка на антиплагіат може закінчитися незаслуженою негативною оцінкою. Як змінити такий підхід? Потрібно сформулювати чіткі вимоги як до студентів, так і до розробників чи операторів автоматизованих систем перевірки на плагіат.

Наразі керівним документом Міністерства освіти і науки України є Аналітична записка "Запобігання окремих проблем і помилок у практиках забезпечення академічної доброчесності" від 20.05.2020, в якій наголошено, що "висновки про наявність чи відсутність академічного плагіату мають робити кваліфіковані експерти" (<https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ec672d11/5ec672d11cc7d603376447.pdf>), тобто перевірка тексту машиною ще не надає кінцевого результату.

Для викладачів найбільшою проблемою є визначення самоплагіату як різновиду плагіату, що до нього належить. З одного боку, в Записці зазначено, що "наявність посилання на попередню публікацію наукового результату **повністю знімає питання про можливу наявність самоплагіату**". Крім того, "провідні наукові видання світу **не вимагають оформлення текстових збігів з попередніми публікаціями автора, що не стосуються наукових результатів, як цитат**". З іншого боку, багато дослідників про-

дуктивності наукової діяльності обстоюють ідею скасування чи значного скорочення посилань від автора на свої попередні праці, адже вони штучно підвищують кількість посилань на публікації вченого в автоматизованих наукометричних системах і, відповідно, його науковий рейтинг.

Публікація наукових статей за результатами доповідей на наукових конференціях та інших заходах, які передбачали попереднє видання збірників тез або матеріалів цих заходів, також **не є самоплагіатом**.

Що ж можна вважати самоплагіатом? В Аналітичній записці зазначено: "Найбільш типовими прикладами самоплагіату є: дублювання публікацій (одні й ті самі наукові результати публікуються в різних виданнях **для підвищення показників публікаційної активності**); некоректна звітність за науковими проектами (одні й ті самі результати використовуються **у звітах за різними науковими проектами**)". Отже, визначення певної праці самоплагіатом залежить від мети, з якою її створюють, повторно публікуючи одні й ті самі результати. Нібито все ясно, але не для машини, що перевіряє документи на наявність плагіату й має власні формальні критерії, а визначити мету опублікування не в змозі.

Час від часу у вітчизняному академічному просторі з'являються приватні розслідування випадків застосування плагіату в наукових працях. Таким можна було б вважати і виступ Т. Гранчак на популярному інтернет-каналі, однак авторка забажала вжити адміністративних заходів до цілих колективів, тому вважаємо за потрібне розглянути висунуті звинувачення.

Основний зміст стосується двох серіальних видань: "Вісник Книжкової палати" та "Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського". Розглянемо спочатку "Наукові праці...". Це продовжуване видання, орієнтоване на публікацію суто наукових статей. Застосовуючи певну методологію, можна було б зробити й подати хоча б статистичний аналіз: скільки статей опубліковано за певний період, скільки з них мають ознаки плагіату (з конкретною вказівкою авторів і назв). Без цього не варто говорити про цінність видання загалом і обвинувачувати всіх, хто публікував у ньому свої праці. Якщо переважатимуть плагіаторські статті, то варто запропонувати перебудову структури редколегії та редакції, оптимізацію способу керування збірником із боку адміністрації НБУВ, не закликаючи до найскорішого закриття видання, поважного й авторитетного у своїй галузі.

Дещо іншого підходу потребує "Вісник Книжкової палати". Це не тільки науковий, а й практичний журнал, із ширшим колом завдань, видання, що виходить із визначеною періодичністю. Формат часопису передбачає, що в ньому можуть і повинні публікуватися не тільки наукові статті. Певну частину журналу присвячено публіцистичним матеріалам, до яких, зокрема, належать вступні статті шеф-редактора. До публіцистики ставляться зовсім інші вимоги, ніж до наукових статей. Її жанри доволі різноманітні, у тому числі є й есе, публікація якого аж ніяк не є недоліком журналу. Не можна звинувачувати публіцистику в тому, що вона не наука чи кваліфікувати її як псевдонауку. Зауважимо також, що в журналі можуть публікуватися й публікуються матеріали, що належать до інших жанрів публіцистичної та масово-інформаційної літератури: статті, кореспонденції, замітки, розширена інформація, ювілейний портрет тощо. Деякі публікації мають ознаки науково-популярної літератури, що ознайомлює читачів із фактами з історії книги, життям і діяльністю письменників, видавців. Звичайно, наукові публікації потрібно оцінювати за їхніми власними критеріями, так само як і в "Наукових працях НБУВ".

У попередніх абзацах пропонованої статті використано повний текст повідомлення-виступу авторки на сайті фейсбуку у зв'язку з публікацією Т. Гранчак, але цей матеріал не можна вважати самоплагиатом, виходячи з критеріїв, схарактеризованих вище. Подану статтю авторка вважає публіцистичною (як виступ щодо актуальних питань сучасності), вона не оснащена науковою методологією, аналізом опублікованих з обраної теми праць, статистичними показниками тощо, але повинна привернути увагу сучасників до порушеної проблеми.

Наостанок варто поставити ще одне важливе питання: про відповідальність авторів праць, у яких виявлено плагиат. Найбільш чітко і, можливо, надто суворо вирішується ця проблема стосовно студентів. Роботу, у якій виявлено ознаки плагиату, знімають із розгляду й пропонують написати іншу, не використовуючи попередню. Іноді пропонують написати нову роботу на зовсім іншу тему. Враховуючи той факт, що термін виконання не змінюється, нове завдання може виявитися провальним, особливо у випадку з дипломною роботою. Здобувач освіти може закінчити навчання не з дипломом, а з довідкою.

Інша ситуація спостерігається у викладачів і науковців. Якщо факт плагиату доведено, науковець має два варіанти реагування: 1) визнати провину; 2) заперечувати наявність плагиату, наводячи власні аргументи. При цьому в обох випадках праці залишаються доступними для будь-якого користувача, і не кожний із них знатиме, що стикнувся з плагиатом. Більше того, плагиаторську працю можуть сприйняти як оригінальну, а її джерело — як плагиат. Щоб уникнути таких випадків, слід організувати постійний моніторинг досліджень з ознаками плагиату та інформувати про них у спеціальних бібліографічних списках, які потрібно публікувати в доступних джерелах — від друкованих періодичних видань до популярних інтернет-каналів.

Висновки. Боротьба з плагиатом є вкрай важливою частиною наукового життя. Слід припинити незаслужене позитивне оцінювання "літературних крадіжок" як серед студентів, так і серед науковців-викладачів; розробити чіткі вимоги для автоматизованої системи, що виявляє ознаки плагиату; підвищити відповідальність осіб, які оцінюють твори загалом.

*Galina Shvetsova-Vodka,
Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department
Documentary Communications and Library Affairs
of the Rivne State Humanitarian University*

Plagiarism today

Manifestations of plagiarism in university education are considered, mainly from the specialty 029 "Information, library and archival work" from the point of view of the struggle for academic integrity. The method used: conceptual analysis, definition of the most common type of plagiarism. The result of the article is a description of the current state of the use of plagiarism in student and scientific works, suggestions for improving the state of the struggle for academic integrity. The field of application is higher education. Conclusions: it is necessary to develop clear requirements for a machine that detects signs of plagiarism, to increase the responsibility of people who evaluate works in general, to make it impossible to silence the facts of plagiarism in scientific works.

Keywords: *plagiarism; university education; academic integrity; plagiarism in scientific works; self-plagiarism*

Надійшла до редакції 20 квітня 2023 року